Тетяна Суходуб (Київ)

ДУША ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Насамперед зауважу, що у назві статті має місце зовсім не відсилання до традиції екзистенціалізму, як це, на перший погляд, може здаватися, а розгляд душі як «вічного» запитування людини про саму себе та підстави власне її внутрішнього духовного життя. Тобто, йдеться про те, що душа, якщо вона, образно висловлюючись, «прокинулась» в людині (бо є душі й постійно «сплячі»), є для неї кожного дня й, можна сказати, кожної миті проблемою… – проблемою і одночасно умовою повсякденного буття – вибору певних рішень стосовно її індивідуально-особистісного існування; феноменом, який *визначає* якщо не все, то багато що у людському житті: відношення до самого себе та до Інших, розуміння суті тої справи, якою людина займається; феноменом, який детермінує вчинки, стосунки, норми поведінки, укорінює у бутті цінності, які сповідує особа тощо. У міркуваннях та підходах стосовно вирішення означених проблем, які є, по суті, *смисло*життєвими для людини, вона невільно, якщо має розвинену духовно-культурними традиціями душу, піднімається до філософського рівня розмислів, долаючи щоденну буденність власного існування.

Можливо, тому, що більш за сторонніх людей (щоправда, яким зазвичай видається, що саме вони бачать *інших* «наскрізь» і в силу цього беруться судити їх «остаточно») знає про нас *все* тільки наша неповторна душа, нетотожна жодній іншій – через це саме душа і картає нас, людей, найбільш болісно, виступаючи найсуворішим суддею й одночасно найдбайливішим оберегом. Звідси, зважаючи на означені виміри внутрішнього духовного життя, можна констатувати, що саме душа зберігає в собі усі наші спомини про самих же себе й тим не дає можливості піддавати забуттю все зроблене нами належно і *не*належно, а, з іншої сторони, саме душа й утаємничує «знання» про нас – не дає доступу до них іншим, оберігаючи тим самим від недоброзичливих, заздрісних, роздратованих самим фактом нашого існування людей, відгороджує, по суті, від душ «сплячих», бо «спить», як правило, душа неморальнісна, не орієнтована на совість та інші етичні категорії, байдужа до принципу людяності як основи духовної культури. Ймовірно, саме ця «охорона» як властивість душі й надає нам можливість існувати в актуальному, надто складному й проблемному світі.

Як носій наших звичок, інколи – *не*явлених назовні слів чи прихованих чуттєвих реакцій, емоційних відраз, справжніх (а не влесливих й нещирих) оцінок, душа стає тим, образно кажучи, «о́рганом» людини, який найбільше тривожить наші розум і серце, позначається на стані й фізичного свого «вмістилища» – тіла. При цьому цей «орган» є і «оргáном» розуміння себе та своїх відносин з іншими, таким своєрідним «клавішним інструментом» з багатьма «трубами», через які нагнітається повітря… – аби дихати нашій душі можна було би вільно, «граючи» на своєрідних цих «клавішах» своїми сподіваннями, нездійсненними мріями, радісними чи болючими споминами… Тим паче, що душа наша завжди дещо переживає – болить від сказаного, якщо воно вимовлене невдало… чи коли це сказане спотворюється (свідомо чи через

відсутність відповідної культури мислення та розуміння). Душа по-своєму реагує і на *не*сказане у ситуаціях, коли слід було би висловитись, а слова не віднайшлися… чи були сказані у такий спосіб, що розуміння так і не відбулось, чи передбачливо (задля власного нібито «благополучного» майбуття) сховалися у байдужому мовчанні… Отже, трудно нам, людям, складається із власною душею.

Якщо ж зважити, принаймні хоча б на означені аспекти людських душевних переживань, стає зрозумілим, чому первісний етимологічний сенс поняття «душа» (грецькою – ψυχή /псюхе́/; латиною – anima /аніма/) пов'язувався зі словами «дихання», «дихати», «повітря». Зрозуміло звідси й те, чому ще Гомер (VIII–VII ст. до н.е.) доцільно тлумачив «псюхе́» як «життєву силу», саме – як *життєву*, що надає людині саму можливість *бути* – і тому супроводжує людину протягом всього її життя. На мій розсуд, можна було би розтлумачити слова древнього мудреця і у спосіб, який був би не зайвим у сьогоденні, бо *з*акцентував би увагу на тому, що без-душне (у прямому і переносному сенсі цього слова) життя хоча і можливе, але вкрай неприйнятне, тому що є, образно висловлюючись, «не-диханням» (через відсутність зв'язку з витворами культури, які тільки і «вдихають» життя в людину, здатні сформувати її душу), отже приречене на нелюдське та, зрештою, і на нелюдяне.

Тому-то душа і є – вічною темою як власне людських роздумів, так і філософських міркувань – від початку історії і до сьогодення. Бо саме душа (як цілісний феномен духовного життя людини) міркує і воліє, розуміє і не розуміє, дає собі обітниці й порушує їх…, діє і не діє, прагне інакшого світу, докладає чимало зусиль аби створити цей «інший» світ свого та спільного буття людей і легко руйнує його… Таким чином, душа складає перманентну проблему буття людини, її внутрішнього світу (тут, зокрема, сходяться у розумінні своїх предметів філософія і психологія).

Отже, у проблемному вимірі свого існування душа супроводжує життя людей висхідно і до кінця. Особливо точно численні аспекти душевних процесів, що відбуваються в людині, фіксує мова. Існує безліч епітетів та висловлювань, пов'язаних зі словом душа (так, буває душа нерозумна і такі ж її вчинки, а є душа мудра; буває відкрита душа чи наївна, душа, квітуча своїми творчими можливостями, та творчо нерозвинена і в цьому сенсі «загублена» душа, існують душі й сентиментальні, романтичні, прагматичні чи, навпаки, позбавлені такої якості, бо надмірно замріяні, заглиблені в себе тощо). Деякі мовні вирази відображають, на мій погляд, проблемні і одночасно незмінні ситуації людського життя.

Одна з них пов'язана зі сприйняттям нас іншими та нами інших. Це те протиріччя, яке людина приречена розв'язувати, можна сказати, повсякденно, у родинних стосунках, колегіальних відносинах чи громадських. А скільки за ним криється, образно висловлюючись, підводних течій, невиправданих надій, віри та безвір'я, добросердя, довірливості та заздрості, злості, навіть ненависті, зневаги чи любові! Так, у певній ситуації ми можемо, особливо не замислюючись, сказати: «А я на вашу душу» – скажімо, коли несподівано натикаємося на когось, кого безпосередньо розшукували чи кого варто було би побачити. Ймовірно, несвідомо цією фразою ми намагаємося наголосити, що

сподіваємося саме на душевне спілкування та взаєморозуміння, на розмову «від душі» і «до душі», отже «по душам» та ін.

Оцінюючи інші душі, можна сказати: «Широка душа». Цікаво, що «вузької» душі у мові не існує. Можливо, так відбувається через те, що для будь-якої людини зберігається в культурному коді різних духовних традицій надія на можливість, всупереч несприйнятливим обставинам, знайти себе, розсунути межі своєї «вузько» зорієнтованої душі… Хоча, щоправда, згадана душевна «вузькість» присутня, наприклад, в словах «плоска душа», «дрібна», «пакісна», злісна, зрештою, «чорна» душа, одначе, при таких визначеннях, як правило, наголошується і на тому, що, мовляв, «не до душі мені все це»… – бо це є шлях «жалюгідної душонки», а не «високої душі». А от якщо вдалося знайти гармонію у взаєминах з іншими, прийняти душу Іншого, то, напевно, тоді й народжується особливий стан щастя, досягається найлюдяніше звернення до Іншого: «Душа моя, світ мій ясний». Втім, як часто подібне трапляється у житті людей – перебувати в ситуаціях, коли «душа з душею говорить»? Звісно, що питання риторичне. Ось і виходить, що людина, хоче вона того чи ні, змушена проходити життєві випробування, смисл яких схоплюється однією фразою – «А чи витримає це моя душа?»

Таким чином, слово «душа» – ключове поняття – для розуміння людини, її життя, психіки, внутрішнього духовного світу, особливостей особистісного існування, усвідомлення життєвих перспектив тощо. Визначає душа, якщо її трактувати у категоріальному сенсі, й історичні шляхи філософування… – і не лише в плані становлення на її основі таких важливих для мови філософії понять як суб'єкт, суб'єктивне, свідомість, самосвідомість, ідеальне, дух, духовне, духовність, моральнісне, субстанція (зрозуміло, йдеться про *не*матеріальну субстанцію), особистість, індивідуальність, досвід, пов'язаний із самосвідомістю, та інших. Тому цілком виправдано, що, міркуючи про душу, неможливо не торкатися історико-філософського процесу, певних його етапів розвитку.

Безумовно, увесь означений вище понятійно-категоріальний устрій філософських розмислів, конче важливий для усвідомлення історичних шляхів філософування, не тільки не відміняє, а, навпаки, актуалізує не менш значуще дослідне завдання, а саме – «повернення» (звісно, у філософському сенсі) до категорії «душа», значення якої нібито було характерним лише для минулих і давніх сторінок філософського дискурсу. Але тема ця не створює, як говориться, форму «Plusquamperfektum» (нім. – давно минувший час). В останньому аспекті я би, зокрема, відзначила, що саме зі словом «душа» пов'язане і народження поняття «інтелігент», як це не дивно може виглядати. Зважимо хоча б на те, що несучи зв'язок з латинським аналогом (лат. intelligens) – розумний, освічений, розуміючий, культурний тощо, в розмислах Августина Блаженного воно набуло і таке значення як «душа», у якій містяться, за думкою християнського мислителя, у певній єдності такі компоненти як розуміння, воля, пам'ять. Невипадково, вже в наш час У. Еко вважав за необхідне, вникаючи в багатоликість сучасної дійсності, неоднозначність тенденцій розвитку, вживати поняття саме «інтелігент», відрізняючи цей феномен від явищ «інтелектуалів» та «професіоналів» (йшлося про дебати в пресі стосовно війни в Іраку, які не були

«проявом функції інтелігенції»; есе «Осмислюючи війну»).

Отже, в історико-філософському аспекті маємо зазначити, що тема душі, дійсно, тривожила уми (а точніше сказати – душі) перших філософів, багато хто з яких, а це Геракліт, Демокрит, Піфагор, Філолай, Аристотель, саме так – «Про душу» – називали свої твори. Зрозуміло, що кожний підхід потребує окремого уважного розгляду. У даному ж тексті мені вважається важливим хоча б підкреслити, що актуальність давніх постановок питань стосовно душі не зникла, адже в наступні епохи мислителі так чи інакше «поверталися» до сформованих ще в античності ідей. Наведу декілька прикладів. Так, ймовірно, ще в ученні піфагорійця Філолая, згідно з яким душа і відчуття містяться у серці, слід вбачати первинний поштовх чи, краще сказати, виток принципу кардіоцентричності у філософському пізнанні, беручи до уваги, звичайно, його тодішню теоретичну нерозвиненість. Але ж така, швидше, метафоричність думки древнього філософа, намітила значущий в подальшому напрям філософських міркувань, до якого належали Б. Паскаль, Г. Сковорода, Новаліс, П. Юркевич та ін.

Не менш значущою представляється й ідея виховання душі, яку започатковують софісти – школа, яка прагнула навчати людей чесноті, розуміючи її як єдність розуму та душі. Цікаво міркує на цю тему і Платон, звертаючи увагу також на проблему виховання душі, процес просвітлення людини знанням, тлумачачи душу як сполучну ланку між чуттєвим і розумоосяжним світами, в контексті певного образу людського життя тощо. Так, зокрема, філософ зазначав, що «…тепер, коли з'ясувалося, що душа безсмертна, то для неї немає, либонь, іншого захистку й порятунку від бід, крім цього одного: стати по змозі якнайкращою і найрозумнішою. Адже *душа, відходячи в Аїд, не забирає з собою нічого, крім освіченості й вихованості*…» (виділено – Т.С.) [5, с. 223; див. також: с. 163-167, 184-186 та ін.]. Та й у вченні Платона про пізнання як пригадування того, що душа бачила у світі істинного буття, до вселення в тіло, мимоволі прочитується необхідність виховання та освіти – без цього не стати душі знаючою, обізнаною стосовно підстав буття – недарма у колі осмислення цих проблем з'являється у філософа символ печери, що несе в собі сенс співставлення нашої людської природи, здатної до пізнання, у контексті зіставлення її зі станами освіченості та *не*освіченості, властивими душі [див.: 4, с. 210-211].

В цьому ж творі («Держава») представлено, як широко відомо, і вчення про три «начала» душі (розумне, вольове, пов'язане зі шляхетними бажаннями, й чуттєве), з яких виробляються певні чесноти душі: розсудливість, здатна приборкувати пожадання; мудрість – як здатність виказувати досконалість розумного начала; мужність, що усмиряє надто палкі прояви чуттєвого; справедливість, яка веде до належної поведінки душі загалом. Безумовно, на цьому «теоретичному» тлі філософ Платон плекав надію виховати людину істотою гармонійною, хоча і усвідомлював усю трудність даного завдання та складність, проблемність людського буття. Ймовірно, з цим пов'язана вимальована Платоном у діалозі «Федр» душа у вигляді колісниці, що несеться, керована розумом як візником, який стримує коней пристрасті та волі. Щоправда, в останній своїй праці «Закони» мислитель вже не є таким оптимістично налаштованим, таким, що сподівається на упорядкованість буття, бо тут вже

описується – як можлива – і ситуація, коли має місце «шалений», «незлагоджений», «негармонійний», тобто загалом неупорядкований, рух космосу, що є «справою злої душі». Особливе місце, безумовно, займає вже згадувана ідея безсмертя душі, яку дуже пронизливо розкриває Платон у своїй «Апології Сократа», розповідаючи про долю свого Учителя і явно орієнтуючись на піфагорійські уявлення. Як переповідає Платон, останніми словами філософа Сократа на суді над ним були наступні: «Але вже пора нам іти звідси, мені – на смерть, вам – до життя, а що з цього краще, того не знає ніхто, крім Бога» [3, с. 11]. Зрозуміло, що з подібного роду міркуваннями опосередковано пов'язано народження християнської ідеї.

В той же час хотілось би звернути увагу і на те, як наскрізь через твори Платона проходить думка стосовно зв'язку між смислом філософії як образу гідного людини життя, яке у переносному сенсі надає їй можливість «дихати», і розумінням людиною власної душі, поза турботи про яку на підставі процесу філософування людині також не вижити. Так, читаємо у мудреця Платона: «…навіть якби ви сказали мені: "Хай цього разу, Сократе, ми не послухаємо Аніта, *відпустимо тебе за умови*, що ти більше *не будеш займатися дослідженнями й залишиш філософію*, але *якщо ще раз будеш на цьому спійманий*, то *загинеш*", – отже, якби ви мене, як кажу, за цієї умови тепер відпустили, то я сказав би вам таке: "*Я вас поважаю і люблю*, афіняни, але *буду слухатись радше Бога*, аніж вас, *і поки я дихаю*, і поки в мене буде сил, *не перестану філософувати*, намовляти й *переконувати кожного з вас*, кого тільки зустріну, кажучи те саме, що своїм звичаєм кажу: "Чоловіче добрий, як афінянин, як громадянин великого міста, прославленого мудрістю й могутністю, *чи не соромишся ти турбуватись про гроші*, аби мати їх якомога більше, *про славу й почесті*, а *натомість про розум, істину, про душу свою не дбаєш і не стараєшся*, *щоб була вона якнайкраща*?"» (виділено – Т.С.) [3, с. 6].

Тема душі, безумовно, невичерпна, скільки би ми про неї не міркували, наодинці зі своєю душею чи читаючи тексти філософів-мудреців… Проте не можна не відзначити наявність зв'язку стосовно – скажу так – душевної проблематики, що спостерігається між епохами та особистостями, які також, як і у древності, опікуються філософськими запитуваннями про душу. Так, не загубилася тема душі й у Новий час. На мій погляд, у цей період спочатку домінує необхідність категоріального визначення душі, тобто, по суті, має місце «повернення» до аристотелівського розуміння душі як сутності – а що вона собою уявляє? Адже, як пояснював Аристотель, немає душі самої по собі, але є жива істота, що складається з душі та тіла, і так, у такий спосіб, «володіє життям». Звідси важливо визначитися з душею як певною «сутністю», що і робить мислитель, міркуючи про те, «…що таке душа взагалі. А саме: вона є сутність як форма (logos), а це – суть буття такого-то тіла…»; «Душа ж є суть буття і форма (logos) не такого тіла, як сокира, а такого природного тіла, що в самому собі має початок руху і спокою» [2].

Загалом слід підкреслити, що Аристотель є визнаним засновником не тільки логіки, але й психології, хоча – справедливості заради – слід відзначити, що поза його розуміння душі не можна збагнути і людину як «суб'єкта» (скористаюсь терміном, який вибудувався та актуалізувався в іншу епоху) власне

філософського пізнання – у цьому плані душа виступає «осердям» і метафізичних міркувань філософа. Є чимало фрагментів у його творах, які свідчать саме про це. У тій же роботі «Про душу» філософ стверджує, що душа складає основу людини як живої істоти і тому розуміння саме душі сприяє пізнанню як такому, будь-якої істини, здобуття якої може бути націленим на якійсь певні природні частини. А як людині належить досліджувати, пізнавати природу, її сутність та окремі прояви? – та у такий спосіб, аби вміти зрозуміти не тільки певні області буття, а «начала» і «причини» всього сущого. Така думка неодноразово висловлюється в аристотелівській «метафізиці», предметом якої («першої філософії», як правильніше буде сказати в термінології філософа) є саме «…перші начала й причини; через них і спираючись на них пізнається все інше, але не навпаки. І найголовнішою із наук є та, що пізнає мету кожної дії і кожної речі» [1, с. 5].

У контексті філософських проблем, актуалізованих епохою Нового часу, варто закцентувати увагу і на тому, що, наприклад, Р. Декарт не просто привертає увагу до «мислення», а називає мислення основною властивістю душі, її пізнавальною здатністю, визнає цю властивість найкращою, закладаючи цим основу філософському раціоналізму як «модерної» культури міркування. Г.В. Лейбніц вказує на чимало можливих вимірів душі, вибудовуючи свою ієрархію монад, чим виявляє, по суті, ієрархію душ. Ім. Кант здійснює новий «поворот» у розумінні душі. В силу того, що безсмертя душі – теоретично недоведений, згідно з філософом, постулат, питання душі має розглядатися у сфері моралі, практичного розуму. Ймовірно, саме такий підхід дав можливість вже в новітній період історії розвиток психології спрямувати на досвідне дослідження душі. А ось метафізична природа душі як власне філософсько-онтологічна проблема відійшла на другий план.

Але загалом все ж таки це були постановки питання про *щось*-душу, душу – як «що» (тобто, як певну сутність) – *що* є душа? Наступна (некласична) доба порушуватиме питання про душу в іншій площині – *як* є душа? яким чином вона є? у який спосіб існує, переживає, діє?

Біда, однак, в тому, що нові, як і старі, загалом кажучи – нові-старі підходи так принципово і не розв'язали питання стосовно душі. Й ця проблема з особливою гостротою постала в новітню історію, коли людина зовсім вже приречено спробувала відповісти на запитання – а що ж є моя душа? як вона влаштована? – що ж вона так терзає, тривожить мене, так мучить, даючи лише доволі слабку життєву опору? Про це свідчать і філософія і література, а насамперед історія XIX–XX століть та й нинішнього, XXI-го. Звідси народжується трагедійність як вимір культури та історичного поступу, що спостерігається, наприклад, у феномені романтизму, у творчості А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, М. де Унамуно, К. Барта, Е. Муньє, П. Тілліха, Е. Мунка та ін.

Насамперед відчуває грядуще історичне та культурне розпуття, трагедію людини як особистості, яка тільки-но історично народилася, рух «німецького романтизму». Адже межа XVIII–XIX століть вже давала підстави для такого світовідчуття, бо вже тоді земля починала гудіти «від битв, від краху цілих світів», за словами Г. Лукача. І романтики, спостерігаючи, образно

висловлюючись, «початок» кінця… – кінця людяності як принципу взаємин, а, можливо, й людства як унікального феномену буття, чітко усвідомлювали необхідність «нової» культури, ставили на меті створити із хаосу, що відчувався, гармонійну, всеосяжну культуру, для якої душа людини була би чи не найголовнішою цінністю. І нехай це був лише «танок на розпеченому вулкані», як влучно висловився філософ ХХ ст., але цю пересторогу, зазначену мислителями-романтиками, варто було би пам'ятати: «Йєна наприкінці вісімнадцятого сторіччя. Епізод у житті небагатьох людей, які для великого світу мали епізодичне значення. Всюди земля гуде від битв, від краху цілих світів, але в маленькому німецькому містечку збираються кілька молодих людей з метою створити з цього хаосу нову, гармонійну, всеосяжну культуру. Вони брали цю мету штурмом з тією незбагненною, з тією безрозсудно відважною наївністю, яка дається лише болісно свідомим людям, і навіть ними знаходиться лише у справі їхнього життя, але й тут знову-таки – лише в окремі миті. Це був танок на розпеченому вулкані...» [8, s. 93-94].

У згаданих течіях та творчості вище наведеної плеяди діячів виразно були показані саме рани людської душі, її уразливість, розколотість різноспрямованими пристрастями та нездійсненними мріями. Особливого порядку переживання складали взаємини, у яких неможливо досягти гармонії, аби можна було би «по душам», тобто щиро, поговорити, знаходячи підстави для порозуміння. Навпаки, душі людей «закриваються» від сторонніх, якщо не від всього зовнішнього світу, який стає чужим і чужинним, отже відгороджуються душі від душ, образно висловлюючись, глухим, нечутливим стосовно один одного, «мовчанням», обираючи тим самим (й здебільше свідомо) позицію «німоти», коли слова пояснення, направлені на взаєморозуміння, вже неможливі та й непотрібні.

Саме такою байдужістю, відстороненістю від інших, атомізованою формою існування «живиться» сучасна людина, що можна прослідкувати, наприклад, у романі «Осліплення» Е. Канетті, де герої, передусім своїм побутом, приречені знаходитися у певному зв'язку, але не прагнуть навіть якогось позірного спілкування. Інша душа, яка живе поруч, стає зовсім нецікавою і неважливою, бо присутністю своєю лише створює певну незручність, отже її просто, образно кажучи, можна винести «за дужки». Байдужість, таким чином, утверджує себе принципом людського буття. Таке ж індиферентне ставлення до Іншого, коли інша душа перестає бути життєвою необхідністю, умовою існування людини як особи, а сприймається лише як неминучий, тобто такий, що не може бути подоланим, контекст її буття, можна спостерігати і в інших художніх та філософських творах, про деякі з яких автор писав раніше [див., н-д: 6, с. 52-54]. Таким чином, має місце, зафіксоване в сучасній культурі, своєрідне «зрівняння» всіх, незважаючи на унікальність їх душ, неповторність душевних якостей, особистісну окремішність тощо. Людина все більше зважає на пошук іншого індивіда, лише зручного у певних якостях для «комфортного» (у якихось вимірах) життя. Тим самим байдужість (коли все – рівнозначно, отже все і всі – все одно, майже те ж саме) стає повсякденним принципом, претендуючи на нову «норму».

Ось і живе сучасна людина «якось»…, за принципом – якось воно буде…

(неважливо, *як* саме і чи буде взагалі?), не беручи до уваги, а як, поряд зі мною, буде житися іншому тощо. Звідси і виникає питання – а є щось «за душею» у сучасної людини як певного історичного типу чи, як говориться у сталому вислові – «за душею немає нічого».

Тенденція ця, на мій погляд, закономірна. Адже, як можна прослідкувати за історико-філософським поступом, вже в кінці XIX ст. категорія «душа» якось загубилась. Її невільно (думаю, що саме так) підмінили терміном «психіка», важливим, звісно, для психології, яка бурхливо розвивається у новітню добу. При цьому зв'язок з первісним змістом поняття «псюхе́», як бажано було б, на мій розсуд, постійно відновлювати, в цілому не актуалізувався. Щоправда, і у філософії мало місце забуття даної категорії, можна сказати, заміненої на поняття «суб'єкт» та ін., що привело певною мірою, на мою думку, до кризового стану філософії як метафізики, до крайньої міри «гносеологізації» у розумінні власне «суб'єкта» філософування. Недарма ситуацію, що склалася, вже на межі XX–XXI ст. прагнули, передусім філософи науки, «виправити», апелюючи до ціннісного виміру людського буття та тим впровадити певну «аксіологізацію» у тлумаченні змісту поняття суб'єкта пізнання.

Водночас з тенденціями, що стверджувалися в означений період, були й інакші позиції. Так, Г. Лукач ще в роботі 1911 р., міркуючи про мистецтво, вбачає його смисл в тому, аби «… побудувати міст своїх форм між людьми, через зустрічі та розлуки душ» [8, s. 63], хоча і розцінює це прагнення як трагедію, передусім через неможливість реалізації такого завдання, ймовірно, і через те, що «розлуки» чи «не-зустрічі» з рідними душами у житті переважають… – і мистецтво тут є безсилим. Торкається філософ і проблемних ситуацій, що складаються, зокрема, у психології, щоправда, розуміючи останню, на мій розсуд, у більш широкому за змістом контексті, ніж власне науковий. Доречними, як на мене, є своєрідні образно-метафоричні, я би сказала – «вигуки» Г. Лукача стосовно того, що там, «…де починається психологія, там більше немає діянь, а наявні тільки їх мотиви. Все, що потребує причин, що терпить обґрунтування, вже втратило всяку міцність та однозначність»; «Як тільки психологія починає грати роль в житті, приходить кінець всякої однозначної чесності і монументальності. Якщо психологія панує в житті, то більше не буває жестів, які охоплюють у собі життя та життєві ситуації» [8, s. 87].

До цього твору, назва якого точно визначила, на мою думку, й актуальну проблему часу – «Душа і форми», згодом «приєднуються» (зрозуміло, що у смисловому плані) також інші мислителі. Так, С. Франк розглядає проблему душі, доводячи необхідність розвитку «філософської психології» [7]. Видана вперше у 1917 р. праця «Душа людини» передбачала певні «глухі кути» психологічного пізнання, зокрема, в ній ставилось питання про необхідність сприяння «відновленню прав психології», яка має розумітися у «старому» й більш точному значенні, адже психологія так само, як і філософія, є давньою наукою. А якщо так, то їй не належить спрямовуватись лише в бік так званої «емпіричної психології» або «експериментальної», які межують, скоріше, з «психо-фізикою» та «психо-фізіологією». Виходячи з такого стану даного напрямку знань, філософ послідовно обстоює позицію, що слід зосереджуватись на дослідженні особистості як буттєвого феномену, на інтересі до «живого,

цілісного внутрішнього світу людини», що поза будь-яких теорій, на думку Франка, має називатися «нашою душею», нашим «духовним світом» й на що в означений вище спосіб зрозуміла психологія фактично не звертає уваги, що, звісно, прикро. Таку прогалину у розумінні людини, її життя, рис характеру тощо хіба що долають, на його думку, витвори мистецтва, листи і щоденники, конкретні біографії, історія як така, релігійні інтуїції тощо, але ось почерпнути такого роду знання з напрацювань психологічних лабораторій та з підручників сучасної психології навряд чи можна, хоча людина й конче потребує такого знання та тим самим духовної підтримки.

По-своєму, вже у 1930-ті рр., ставить питання стосовно душі людини як проблеми сучасного етапу розвитку науки і культури К.-Г. Юнг (праці «Проблеми душі нашого часу», «Сучасна людина в пошуках душі», «Проблема душі сучасної людини» та ін.). Напевне, сходяться, поза будь-яких заперечень, Франк і Юнг, скоріше, в одному – тема душі має звучати у психологічних міркуваннях, бути засадничою у розумінні людини та підстав її життєвого шляху. Адже, як висловився К.-Г. Юнг, «нашому віку потрібен досвід самої душі. Вона хоче безпосереднього досвіду, а не припущень, хоча вона готова використати всі існуючі припущення як засоби для цієї мети, включаючи й ті, що належать визнаним релігіям та справжнім наукам» [9]. А ось стосовно тлумачення «досвіду», психологічної «емпірії», феномену несвідомого, розуміння місця релігії у бутті людини та ін. певних дотичних позицій та ідей навряд чи можна знайти, але так і повинно бути, коли розмірковують стосовно надто складних, по суті, метафізичних проблем непересічні особистості і мислителі.

Отже, підходи, які мали місце в культурі, зокрема, в культурі філософування, особливо «нового» та «новітнього» часів, акценти, які були зроблені в цей період на таких термінах і феноменах як особистість, психіка, суб'єкт, суб'єктивне, внутрішній світ, духовність, досвід, психічне життя, екзистенційно зрозуміла істина тощо, звісно, що розсунули уявлення людини про саму себе та її душу, але не заспокоїли і не умиротворили, не утихомирили її душеньку, бо людина, яка опинилась у вкрай трагічних обставинах свого буття, потребує все більшої повноти знання, яке має мати не стільки емпіричний, скільки метафізичний вимір (і це стосується як філософії, так і психології; так само як і мистецтва).

Звідси, ще більшої актуальності набуло традиційне для існування люд*и*ною і людя*н*ою людиною питання, а як же навчити свою душу повно «дихати», віднайти, відчути «подих», «дихання» життя, тобто, виховати душу так, щоб вона могла жити радісно і в обставинах буття тривожного, що розриває душу перспективою реального небуття людства, коли соціальні інститути, що складаються століттями, не раціоналізують, не упорядковують суспільне буття, а, навпаки, все більше продукують хаос, є орієнтованими на маніпулятивні практики, що змінюють докорінно свідомість людей, працюючи тим самим на руйнацію усталених, вивірених історією, традицій смислового життя людини як особистості. За цих умов, культура як феномен, народжений історією людства, не справляється з усвідомлюваним в ній здавна завданням – виховання душі, такої душі, яка змогла би розуміти, якою їй належить бути і як їй діяти, аби людина «в душі» і серед людей жила душею… Песимістичність такого висновку може

долатися тільки одним – зусиллями кожного, хто живе культурою, яка є, за словами М. Гайдеґґера, «реалізацією верховних цінностей шляхом турботи про найвищі блага людини».

Література

1. Аристотель. Метафізика. – (електронний ресурс). – Режим доступу: https://readukrainianbooks.com/844-metafizika-aristotel.html.
2. Аристотель. Про душу. – (електронний ресурс). – Режим доступу: https://stud.com.ua/42203/filosofiya/aristotel_dushu_politika.
3. Платон. Апологія Сократа. – (електронний ресурс). – Режим доступу: https://readukrainianbooks.com/904-apologija-sokrata-dialogi-platon.html#part1.
4. Платон. Держава / Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ, 2000. – 355 с. – http://litopys.org.ua/plato/plat.htm.
5. Платон. Федон // Платон. Діалоги / Переклад з давньогрецької. – Харків: «ФОЛІО», 2008. – С. 152-236. – https://file.lib.in.ua/pdf/plato-fedon.pdf.
6. Суходуб Т. Д. Культура діалогічного мислення та світовідношення: аналіз проблеми у контексті історії філософії і сучасності // Діалог культур та культура діалогу у добу глобалізації: Монографія / За ред. М.Ю. Савельєвої та Т.Д. Суходуб. – Центр гуманітарної освіти НАН України, 2023, Серія «Totallogy–XXI». – К.: Четверта хвиля, 2023. – 316 с. – С. 27–60.
7. Frank, S. L. Man’s soul: an introductory essay in philosophical psychology. – Athens: Ohio University Press, 1993. – 273 pages.
8. Lukács, Georg von. Die Seele und die Formen / Essays. – Egon Fleischel & Co. Berlin, 1911. – 373 Seiten. – https://dn760004.eu.archive.org/0/items/dieseeleunddiefo00lukuoft/dieseeleunddiefo00lukuoft.pdf.
9. Jung, Carl. The Spiritual Problem of Modern Man. – https://www.academia.edu/7180141/C_G_Jung_The_Spiritual_Problem_of_Modern_Man_1928_?email_work_card=view-paper.